

Bir ekonomi-politik meselesi olarak fikri mülkiyet hakları

Hukuki açıdan fikri mülkiyet kavramının yasal çerçevesi olarak Sınai Mülkiyet Hakları ve Telif Hakları olmak üzere iki ana kategoride kodlanan Fikri Mülkiyet Hakları (FMH), bu haliyle akademik üretime konu olan hemen her şeyi de içermekte ve yükseköğretim ortamını azımsanmayacak boyutlarda etkilemektedir.

Prof. Dr. Mert Çağlar İstanbul Kültür Üniversitesi Matematik-Bilgisayar Bölüm Başkanı

Fikri mülkiyet, yakın-zamanlı bir retoriiktir. Hâlihazır-daki anlamı itibarıyla yirminci yüzyılın ikinci yarısına dek hemen hiç duyulmamış olan bu ifade, günümüzde yeni-liberal periyodun uluslararası ekonomik kurallar manzumesinin bir parçası olarak, korunmaya değer olduğu varsayılan entelektüel yaratımlar aracılığıyla şekillenen ve birbirleriyle bağdaşması mümkün olmayan kavramların tamamının hukuki mülkiyet hakları kapsamında değerlendirilmesi durumunu belirtmektedir. Hukuki açıdan fikri mülkiyet kavramının yasal çerçevesi olarak Sınai Mülkiyet Hakları ve Telif Hakları olmak üzere iki ana kategoride kodlanan Fikri Mülkiyet Hakları (FMH), bu haliyle akademik üretime konu olan hemen her şeyi de içermekte ve yükseköğretim ortamını azımsanmayacak boyutlarda etkilemektedir.

Gelişmiş ülke ürünü

İlginç olan durum, bu denli etkisi altında kalınan FMH konusunun temelde politik olan doğasının Türkiye'deki akademiklerin gündemlerinde olmaması, ilgili tartışmaların hukuk kanonundaki prosedürlerin eksiksiz olarak uygulanabilme çabası çerçevesinde kalmasıdır. Sorunlu olduğunu düşündüğümüz bu çerçevenin dışına çıkarak bakacağımız FMH'nin içeriğini oluşturan kavramların açıklanması ve bunlarla ilgili uygulamaların irdelenmesi, bu kısa yazının kapsamı dışındadır; işaret etmeye çalışacağımız, FMH konusunun, "bilimsel-teknolojik ilerlemelerle tahkim edilmiş küreselleşme" iddiasının kaçınılmaz getirilerinden birisi olması nedeniyle değil, istinat ettiği ekonomik düzenin mütemmim cüzü olan bir *siyasî tercih* sebebiyle gündemde olduğudur.

Bir gelişmiş-ülke-ürünü olarak ortaya çıkan ve tamamen gerçek (fizikî) mülkiyete ait ekonomik ve hukuksal teoriler vasıtasıyla kurulmuş fikri mülkiyet kavramının temel motifi, mülkiyet fikridir.

Rasyonel bireylerden oluşan bir topluluğun, sadece serbest bırakılması gereken değil, kontrol altına alınması da icap eden birtakım sosyal değerlerin var olduklarını fark edebilecek bir bilinç düzeyinde olması beklenir. Sezgisel olarak apaçık olan bu ideal durum ilgili topluluk nezdinde somutlaştırılmak istendiğinde, son derece karmaşık sorunlarla karşılaşılır. Sınırları belirlemek, fizikî müştereklerin yol açtığı sosyal değerler söz konusu olduğunda bile, oldukça güçtür ve otorite kullanarak kontrol altına almayı zorunlu kılar; diğer taraftan kontrolün mümkün olması, onu gerçekleştiren eylemin meşruiyeti hakkında hiçbir şey söylemez. Bu türden gerilimlerin doğrudan muhatabı olduklarından, maddi kaynakların kullanımı 'zorlayıcı' eyleme meşruiyet kazandırma mekanizmalarını

gerektirir: kullanım hakkının meşru bir sosyal değer olarak kabul görmesi kaynakların sınırlı olmaları nedeniyle değil, kullanımla ilgili varılan mutabakat sebebiyledir. Güçlü ideolojik vurgulara sahip olan 'mülkiyet' kavramının bu kapsama oturtulabilmesi için oldukça uzun zaman geçmesi gerekmiştir. Aydınlanma-öncesi uygulamalar bir kenara bırakılacak olursa, gelişmiş kapitalist ülkeler açısından konunun günümüze dek uzanan çerçevesi on yedinci yüzyılda **John Locke**'un "doğal haklar kuramı" ile çizilmeye başlanmıştır. Yaklaşık bir yüzyıl sonra **Adam Smith**'le sistematik bir ekonomik teoriye kavuşacak olan klâsik liberalizmin öncülerinden olup, her bireyin emeği üzerinde tasarrufta bulunma ve mülkiyet edinme hakları olduğunu bildiren ve esasen bir "yabancılar hukuku" uygulaması olan bu kuramla sadece mülkiyet değil liberal sosyo-ekonomik değerler –ve doğal olarak, bu değerlerin uygulayıcıları– meşrulaştırılmaktaydı: 'birey'le kastedilen, mülk sahibi beyaz erkeklerdi; 'mülkiyet' –doğal hak kavramıyla açıklanması mümkün olmayan bir biçimde– nâdiren doğaldı; yasanın mülkiyeti koruması, yasayla korunması hususunda anlaşmaya varılanın 'mülkiyet' olarak tanımlanmasıyla sağlanıyordu.

Tüzel kişilik kavramı

Konumuz açısından önemli olan, bu son zikredilen uygulamadır. Fikri mülkiyet, aynı saikle yapılmış bir tanımlamadır. Buluş, patent, marka, endüstriyel tasarım, şiir, roman, film, müzik veya tiyatro eseri, radyo ya da televizyon programı, dijital veriler, her türden artistik performans, hatta coğrafi belirlenimlerin bile aynı adla anılmasıyla, sözü edilenlere emtia gözüyle bakılıp bunların ticaretin konusu yapılarak korunmalarına olanak veren 'isim' sabitlenmiştir. Bu sabitenin kullanıma imkân veren yasal araçların dizaynı ise, fikri mülkiyet tanımlamasının FMH olarak hukuki statü kazanması sürecinin, *tüzel kişilik* olarak adlandırılan hukuk kavramının ortaya çıkışıyla koşutluğunun sonuçlarıdır. Bir insan hakları ihlâli olarak kabul edilebilecek olan ve gerçek kişilere ait tüm hakların kurumlara da devredilebilmesi amacıyla ortaya atılan *tüzel kişi* kavramının Amerikan Yüksek Mahkemesi'nin kurumları kişi olarak kabul eden 1886 tarihli kararıyla dolaşıma sokulmasıyla, FMH sürecinin öncülleri olan **Endüstriyel Hakların Korunması** ile ilgili 1883 tarihli **Paris Konvansiyonu**'nun ve **Edebi ve Sanatsal Hakların Korunması** ile ilgili 1886 tarihli **Berne Konvansiyonu**'nun kabul edilmelerinin aynı tarihlere denk gelmesi tesadüf değildir. Böylelikle, sahiplerinin 'mülkiyet' üzerinden gelir getirici tasarrufta bulunma hakları yasal koruma altına alınmıştır.

Uluslararası entegrasyon

Tüm boyutlarıyla "uluslararası entegrasyon" anlamına gelmesi beklenen ancak son derece dar kapsamlı "yatırımcı haklarının entegrasyonu" manasıyla algılanan küreselleşme olgusunun bilimsel-teknolojik ilerlemeler yoluyla gerçekleştiği iddiasını boşa çıkaran gerçeklerden birisi, ilk modern liberal periyot olarak görülen 1870-1914 dönemindeki dünya ticaret hacminin, günümüze kadarki tarihte görülen en yüksek seviyede olmasıdır. Bu

gerçekten bağımsız olmayan FMH'nin kurumsallaşma süreci, Paris ve Bern Konvansiyonları temelinde 1893'de kurulan **Fikri Mülkiyeti Koruma Bürosu**'yla (BIRPI) yeni bir evreye girmiştir. 1970 yılında **Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü** (WIPO) ismini alacak olan BIRPI, İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri (**John Maynard Keynes** nezdinde) İngiltere ve (**Henry Dexter White** nezdinde) Birleşik Devletler tarafından 1944 yılında toplanan **Bretton Woods Konferansı**'yla tesis edilen ve konferansla aynı adı taşıyan uluslararası ekonomik düzenin parçası olarak varlığını devam ettirmiştir.

ABD'nin gezegene tahakkümü

Keynes'in aleyhine olarak White'in önerisi doğrultusunda, dünyadaki tüm para birimlerinin dolara, doların da altına kıyasla belirlendiği bir sistemin uygulanması kararıyla sonuçlanan konferans, Amerika Birleşik Devletleri'nin gezegene tahakküm edeceği düzenin başlangıcıdır. Gelişmiş ülkelerde bu düzenle birlikte başlatılan refah devleti uygulamalarıyla ortaya çıkan hoşnutsuzlukların dünyadaki hak arama mücadelelerini zirveye çıkarmasıyla Vietnam Savaşı türünden saldırganlıkların tetiklediği petrol ve çelik krizlerinin birleşmesi, sermayenin denetlenmesi esasına dayalı Bretton Woods sisteminin 1970'lerin başında terk edilmesine sebep olmuştur.

WIPO'nun 1974 yılında Birleşmiş Milletler'in (BM) özelleşmiş bir organı haline gelmesi, üretimin ve sermayenin ulusal denetimlerden çıkılarak uluslararası finans sektörüne kaydırıldığı yeni-liberal periyodun başlangıcı olan Bretton Woods-sonrası döneme denk düşmektedir. Buluşların ulusal ya da bölgesel değerlendirme mekanizmalarıyla

değil tek bir uluslararası patentleme sistemiyle 'koruma' altına alındığı 1978 tarihli **Uluslararası Patent Sistemi** (IPS), WIPO'nun BM desteğiyle bu dönemde ortaya attığı bir uygulamadır.

Akademik boyutun ötesi

Akademik boyutun da ötesine geçerek her türden buluşu ilgilendirecek olan adım ise, tam adı **Patent ve Marka Kanunları Değişiklik Yasası** (PTLAA) olan ve yasayı öneren Amerikan Senatosu üyelerinin isimlerine atfen kısaca **Bayh-Dole Yasası** olarak adlandırılan 1980 tarihli düzenlemeyle atılmıştır. Olağanüstü önemi itibarıyla ayrıca ele alınması gereken ve etkisine nazaran geçtiğimiz yarım yüzyılda dünyada yapılan en önemli mevzuat düzenlemelerinden birisi olarak kabul edilen bu yasayla, üniversite ve araştırma merkezleriyle birlikte her türden küçük işletme ve kâr amacı gütmeyen organizasyona federal desteklerle yapılan araştırmalardan elde edilecek buluşların mülkiyetini buluşa yol açan destekten bağımsız tanımlanacak hak sahiplerine devretme imkânı verilmiştir. Yasanın akademiyi ilgilendiren tarafı, WIPO tarafından tanımlanan mekanizmalarla işletilmek zorunda olup günümüzde Üniversite-Sanayi İşbirliği olarak adlandırılan uygulamayı getirmesidir.

Bretton Woods sistemiyle birlikte kuruluşu gerçekleştirilen Uluslararası Ticaret Örgütü'nün (ITO) çabalarıyla akdedilen 1947 tarihli **Gümrük Tarifeleri ve Ticaret**

Yazının devamı 22. sayfada

Bir ekonomi-politik meselesi olarak fikri mülkiyet hakları

Baştarafı 17. sayfadan devam

Genel Anlaşması'nın (GATT) 1986'da başlayan ve **Uruguay Masası** olarak bilinen görüşmeler neticesinde 1994 yılında **Dünya Ticaret Örgütü** (WTO) olarak tarif edilmesiyle aynı zamanda imzalanan **Ticarette Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Yasası** (TRIPS), WI-PO'nun 1995 yılında yaptığı anlaşmayla WTO'nun denetimine girmiştir. Günümüzde FMH kapsamındaki tüm uygulamalar için bağlayıcı nitelikte olan çerçeve mevzuat, WTO denetiminde bulunan TRIPS'tir.

Tarihsel gelişmeler

Tarih, görmezden gelinemeyecek bir olgudur. Antik Yunan-öncesi kadim medeniyetlerde çağımızın *ticari sır* kavramını anımsatacak şekilde algılanan her türden 'bilgi'nin, iki bin beş yüz küsur yıldan sonra, FMH sürecinin tarih içindeki seyri izlenerek, başladığı yere döndürülmek istenmesini görmek hayret vericidir. Kurucularının beklentisinin hilâfına yaklaşık son yüz elli yıldır bir *devlet kapitalizmi* olarak işletilen liberal model(ler)in iktisadî özgürlük iddiası da, 'piyasa'nın aslında 'diğerleri' için işletilmek üzere kurgulandığını kanıtlar niteliktedir. **Friedrich von Hayek**'in sınırlarına taşıdığı liberal 'özgürlük' fikri **Milton Friedman**'ın kamudan ve siyasetten arındırılmış olmaya götüren müteahhikim ekonomi teorisiyle –başta çok-uluslu şirketlerinki olmak üzere– yatırım yapma özgürlüğü olarak algılanmış ve Chicago okulunun temsilcisi iktisatçılar eliyle WTO'ya, oradan da bütün dünyaya dayatılmıştır.

Bu türden bir 'özgürlüğün' tezahürü olarak ortaya çıkan FMH, her patentin aynı zamanda bir blokaj olduğu gerçeğini hatırlatırcasına, kuralsızlaştırma mahiyetindeki usullerle artık uluslararası rekabetçi mal statüsü kazandırılan 'fikri mülkiyet' ürünlerinin sabitlenmiş *tekel fiyatlandırma hakları* olmaktadır. Günümüzde bilişimle ilgili kayda değer ve hayatı kolaylaştıran uygulamaların istisnasız hepsinin yaratıcısının "dâhi girişimciler" değil 'diğerleri'nin gelirleriyle toplanan kamu kaynaklarının desteklediği dina-

mik devlet sektörü olduğunu hatırlamak yerinde olacaktır. FMH uygulamaları ise tekelleşmeyi teşvik etmiş ve hayatı kolaylaştırmak şöyle dursun, PTLAA'nın her aşamasına müdahil olan sağlık sektörü örneğinde görülebileceği gibi, çevre ülkelerde yaşayan milyonlarca insanın ilaç ve temel tıbbi yardımlardan mahrum kalmasına yol açmıştır.

'İnsanlığın Efendileri'

Sorun, bir tercih yapma sorunudur. On dokuzuncu yüzyılın başında aynı denebilecek ekonomik göstergelere sahip iki ülke olan Mısır ve Amerika Birleşik Devletleri aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren dönemin hâkim gücü olan Britanya İmparatorluğu'nun iktisadî düzeni karşısında farklı reaksiyonlar göstermiş, bu ülkelerden birincisi **Kavalalı Mehmet Ali Paşa** yönetiminden sonra (nihayetinde hükümrânlığı altına gireceği) Britanya'nın ekonomik sistemi dahilinde hareket etmeyi tercih ederken, ikincisi bu sistemi reddetmiştir. İki ülkenin bugünkü ekonomik seviyelerini karşılaştırmak, mukteditrin dayatmalarına rıza göstermenin lehte sonuçlar vermeyeceğini anlamak için yeterlidir.

Tıpkı FMH sürecinin amacına uygun yapılmış bir tanımlamayla başlaması gibi, zihniyet değişimini mümkün kılacak bir tanımlamayla işe başlamak –eğer böyle devam edilmek istenmiyorsa– zorunludur. Akademiklerin kendilerini toplumsal işgücünün zihinsel emekle uğraşan kısmına ait bireyler olarak tanımlamaları, yaşadıkları toplumun entelektüel seviye itibarıyla en yukarıda bulunan insanlarından oluştuğu varsayılan bu zümrenin başka yönlerde bilinçlenmesine olanak sağlayacak ve mecbur bırakılardan farklı yöntemlerin bulunabilmesinin önü açılacaktır. Toplum nezdinde yabancılaşmanın getirdiği, maliyetle riski 'diğerleri'nin üzerine atarak getiriyi sahiplendiren zihniyetin ortadan kaldırılmasını sağlayacak ancak böylesi yöntemlerle - **Adam Smith**'in tabiriyle "insanlığın efendileri"nin dikte ettiği değil- toplumun kendi çıkarı olarak tanımladığı doğrultularda tercihler yapmak mümkün olabilecektir.

Bilim ve Sanat

Erhan Karaesmen

karaesmn@medu.edu.tr

YARATICILIK VE İŞLETMECİLİK KOL KOLA: ORKESTRA ŞEFLİĞİ - (II)

Önceki yazıda büyük edebiyatçı **Murakami** ile büyük müzisyen **Osawa**'nın müzik üzerine söyleşilerinden bir giriş bilgisi olarak söz edilmişti. Murakami, müzik üzerinde, "tutkulu bir amatör olmaktan öte" hiçbir iddiasının olmadığını dile getiriyor olsa bile, derin bilgiye ve müzik duyumsama yetisine sahiptir. Osawa, kendisine çok saygılı bir müzik tutkunu oluşunun ötesinde bir büyük edebiyatçıdan gelen değişik çıkışlara karşı "orkestra olayı"na olan egemenliğini sergileyecek yanıtlayıcı açıklamalar da yapmaktadır.

Gençlik yıllarında Leonard Bernstein, Herbert Von Karajan gibi döneminin yaşayan efsanelerinin yardımcılığını yapmış olma kazanımları ile Boston Symphony Orchestra gibi olağanüstü bir mekanizmanın otuz yıl liderliğini yapmış olmanın birikimi kendisini uluslararası müzik dünyasında benzersiz rahatlığa sahip lider şeflik konumuna getirmiştir.

Bu durumun kaçınılmaz keyfini sürerken bir büyük edebiyatçının müziğe yaklaşımındaki doğru noktalar ile bazen biraz heyecanlı amatörlük sergileyen tutumlarını hem takdirle hem de biraz eleştiriyle karşılıyor. Bir orkestra şefinin sürekli çalıştığı ve artık neredeyse bir ev ortamı yaratmaya başladığı bir düzende görev alan çalgıcıların her biriyle nasıl ilişki kurduğunu, daha doğrusu kurması gerektiğini, o zamanın anlatılarından çıkarıyoruz.

Brahms'ın 1. senfonisinin orkestral müzik tarihinin çok heyecan verici bir üst düzey oluşumu olarak bilinen kornolu bölümü bu anlatının çok keyifli bir parçasını oluşturuyor. Oylumlu üflemler gerekiren o büyük boyutlu enstrümanda üfleyicinin nefes alması için gerekli zamanın besteci tarafından çok anlamlı bir sükut boşluğu olarak değerlendirilmesi üzerinde duruluyor.

Lider kornocu ile tüm diğer korno elemanlarının orkestra şefi tarafından motive ediliş biçimi üzerine de çok güzel açıklamalar yer alıyor. Büyük kariyer yapmış önde gelen bir piyanist ile Beethoven'ın piyano konçertolarından birini birlikte yorumlarken şefin hem orkestra üyeleriyle, hem de solist piyanistle kurduğu ve kurması gereken ilişkiler harika şekilde anlatılıyor.

Beethoven'ın 3. piyano konsertosunun Rudolf Serkin'in o çok parlak solist katkısıyla ortaya dökülüşünde tüm orkestra üyelerine ve orkestranın şefine düşmüş olan görevler, belirgin biçimde açıklanıyor. Bu görevlerin eksiksiz yerine getirilmesi için Seiji Osawa da sabahın gün ışımamasından önceki saatlerde değişik parküsyonların okuması işine giriyor. Bu parküsyonların bir bölümü yeni, yep yeni eserler olabiliyor. Bir bölümü ise senfonik müzik edebiyatında daha önce yüzlerce kere okumasını yaptığı ama yeniden didikleme gereği duyduğu bestelerin yazılımı olabiliyor. Bazı yeni noktalar yakaladığında mutlu oluyor; daha önce fark etmemiş olduğu için kendisine kızabiliyor. Wagler Müziği'nin esirik dokunaklılığının yanı sıra tek tek çalgıları benzersiz bir tamamlayıcılık ve bütünleyicilik içinde ses ayrıntısına indirgemiş yapısının bir orkestranın hem şefi hem de çalgıları tarafından çok iyi algılanmış olmasının altı çiziliyor. Şefin, burada her bir çalgı grubundaki orkestra müzisyeni ile kendisi de şef değil, bir sade müzisyenmiş gibi kol kola giriş biçimi betimleniyor. Beethoven senfonilerde yerleşik kalıplara sahipmiş gibi gözüken ses entegrasyonunun ayrı ayrı her bir çalgıdan çıkan seslerin mükemmeliyetine borçlu olduğunun altı çiziliyor.

Eldeki bu metinde derinlikleri ve enginlemesine yeni açılımları çerçevesinde öncelikle Beethoven Müziği tartışılacaktır. Orkestra müziğinin genel nitelikleri, şef ve orkestradaki müzisyenlerle olan ilişkilerinin belirgin nitelikleriyle Osawa tarafından tanımlanışı yazar için çok rahatlatıcı bir kolaylık unsuru yaratmıştır. Metin yazarının Osawa'nın üstün bir yetkinlikle yönettiği Boston Symphony Orchestra konserlerinin bir bölümünü canlı olarak dinleme şansı olmuştu. Yazar, bu konserlerden birinin çıkışında, o akşam olağanüstü bir seslendiriş yapılan Richard Strauss'ın o müthiş Ein Heldenleben yapıtının Osawa - Boston ses kaydının ürünü olan CD'yi bulabilmek için, be-reket versin, geç saatlere kadar açık olabilen müzik mağazalarında dolaştığını keyifle hatırlamaktadır.

Osawa

Bilim FOTO

Çelik telden daha güçlü

Örümcekler havada asılı kalmak için ipeklerinden yararlanır. Doğal bir biyopolimer olan bu ipek sıvı olarak salgılanır ve dışarı çıktıkça sertleşir. Örümcek ağ liflerinin üretim süreci henüz tam olarak anlaşılamamıştır. Doğada bilinen en sağlam malzemelerden biridir. Örümcek ipeği saç telinden ince, pamuktan hafif, plastikten esnek ancak çelikten beş kat sağlamdır.

